

Populáris emlékezetpolitikák és az újnacionalizmus: a Trianon-kultusz társadalmi alapjai¹

FEISCHMIDT MARGIT

Ebben a fejezetben annak próbálunk meg utánajárni, hogy a magyarországi újnacionalizmus egyik legfontosabb jellemzőjének tartott populáris vagy hétköznapi emlékezetpolitika miként működik, és milyen hatással van a nemzeti identitáspolitika tágabb kontextusára. Ezen belül arra a kérdésre keresünk választ, hogy milyen társadalmi magyarázatai vannak a trianoni trauma jelképi és diszkurzív újraéledésének, illetve a Trianonnal és a történeti Magyarországgal kapcsolatos politikai és kulturális mítosztermelésnek. A választ a rituális és szimbolikus antropológia segítségével igyekszünk megadni, sok tekintetben egy előttünk járó antropológus, Hofer Tamás nyomdokain járva, aki az 1848-as forradalom mítoszainak szerepét, és kiváltképpen a március 15-ével kapcsolatos rituális emlékezet jelentőségét hangsúlyozta a magyar rendszerváltás dramaturgiájában.

Megközelítésünk ugyan tekintettel van rájuk, mégis különbözik a Trianonnal foglalkozó történészek perspektíváitól. Leginkább az határozza meg, hogy egy olyan kutatás anyagára támaszkodva tesszük fel a történeti szimbólumok újrahasznosításával kapcsolatos kérdésünk, amely a szociálanropológia és a populáris kultúra-kutatás megközelítéseit igyekszik alkalmazni a nacionalizmus új formáinak tanulmányozásában. Régóta tudjuk, hogy a történelmet, és különösen azt a történelmet, amely a társadalom történeti tudatát alakítja, nem kizárólag, sőt, nem is elsősorban szaktörténészek írják. Az emlékezet, különösen a nemzet közös emlékezetének fenntartása, reprodukciója és adott helyzetekben annak átalakítása politikai kérdés, amit általában az állam – a nemzet-állam – tart ellenőrzése alatt. Van azonban a történeti tudatnak és a történelemmel kapcsolatos társadalmi diskurzusoknak egy olyan része, amely sem nem

¹ E tanulmány első változata megjelent egy Szarka László köszöntésére született tanulmánykötetben (Feischmidt 2013), újraközléséhez a kötet szerkesztői hozzájárultak. Köszönöm.

szaktudományos, sem nem az állami emlékezetpolitika része, műkedvelő történészek vagy a szakmától távol álló intézmények alkotják, akik a történeti emlékezethez, azon keresztül pedig többnyire a tágabb identitáspolitikai kérdésekhez kívánnak ezáltal hozzászólni.² Ezt az állami kontroll alól kiszabadult emlékezetpolitikát elsősorban az emlékművek példáján elemezte György Péter is, aki a következő megállapítást fogalmazta meg: „(...) átszakadt a gát, a történelmi emlékezet ma mindenkié. Ha egy-egy művész megérti, hogy milyen léptékű alkotást és költségvetést terhelhet egy helyi közösségre, akkor olyan mennyiségű művet hozhat létre, mint Varga Gábor (a Szabadiban 2008-ban felállított Trianon emlékmű alkotója – a szerző megjegyzése). A historikus panasz, fájdalom, gőg és dicsőség pátozsmintái (...) gyakorlatilag előntötték az országot” (György 2013: 195).

A köztörténelem társadalmi vonatkozásairól kívánja folytatni a gondolkodást a jelen tanulmány, elsősorban abban az összefüggésben, amely a köztörténelem és a nacionalizmus populáris – tehát nem állami, sőt nem is mainstream, hanem nagyrészt különböző szubkultúrákban gyökerező és részben a politika radikális alternatíváival összefüggő – formái között fennállnak. Miroslav Michela és Zahorán Csaba a Limes folyóirat számára szerkesztett konferenciakötet előszavában arra a párhuzamosságra és ugyanakkor rivalizáló viszonyra hívták fel a figyelmet, amely a szlovák és magyar emlékezetpolitika között Trianon kérdésében fennáll. Az érsekújvári konferencia előadói a szerkesztők szerint „nem a történelmi Magyarország felbomlásának okait és következményeit kívánták elemezni, hanem inkább arra összpontosítottak, hogyan van jelen mindez a szlovák és magyar társadalomban, miképp 'élnek' a történetekről alkotott elképzelések.” Mivel kutatói szándékunk nagymértékben egybecseng a fent idézett céllal, írásunkat abban a referenciális keretben helyezük el, amit e konferencia előadói és az eddig publikált tanulmányok létrehoztak. Ezt a keretet két további fontos hivatkozással, Gyáni Gábornak a köztértelemről írott munkáival, különösen azoknak a Trianon emlékezetével kapcsolatos aspektusaival és azzal az értelmiségi vitával egészítjük ki, amely a Trianonnak emléket állító állami ünnep 2010-es megalapítása körül, elsősorban a közéleti lapokban alakult ki.

Az e vita középpontjában álló egyik legfontosabb kérdés az emlékezet különböző formáinak egymáshoz való viszonyát boncolgatja, illetve ezzel kapcsolatban fogalmaz meg állításokat. Az egyik megközelítés szerint Trianon

² A történelem politikai felhasználásáról lásd Hartog és Revel szerk. 2006, Hobsbawm 1989, a köztörténelemről: Black 2005, Gyáni 2012. Magyarországon Gyáni Gábor foglalkozik a köztörténelemmel (*public history*), amely meglátása szerint elsősorban Trianon, 1956 és az őstörténet vonatkozásában alkot az akadémiai beszédmóddal párhuzamos vagy konkurens diskurzusokat. (Gyáni 2011, 2012).

vonatkozásában a társadalmi emlékezetben a máig megőrzött trauma az, ami a mai emlékezetpolitikai aktivitást indokolja. Ez az állítás elég közel áll ahhoz, ahogyan a politika érvel a Trianon-kommemoráció szükségessége mellett. Ugyanakkor a szaktudósok egy része is egyetért vele. Mi sem mutatja ezt jobban, mint az, hogy a Trianonnal kapcsolatos szakcikknek jelentős része a veszteség nagyságával, az ország működésére és a magyar nemzeti tudatra tett hatásával kapcsolatos állításokkal indít, avagy egy fontos pontján erre vonatkozó megállapításokat tesz.

A társadalmi emlékezetben őrzött trauma elismerése és a szaktörténeteszi érvelés nem zárják ki egymást. Romsics Ignác *Trianon és a magyar politikai gondolkodás* c. írásában tömör áttekintést ad a 20. század három nagy időszakának, a Horthy-korszaknak, az 1945 és 1947 közötti koalíciós időszaknak és a Kádár-korszaknak a Trianon-felfogásáról. Megállapítja, hogy a Horthy-korszakban domináló revíziós politikát két módon támasztották alá: a magyarság kulturális és politikai fölényét igazoló historizáló érveléssel, valamint az etnikai szempontot a földrajzival összekapcsoló érveléssel – ez utóbbi a Közép-Duna medencét földrajzi és gazdasági egységnek mutatta be. Ezzel Romsics két gondolkodásmódot különböztet meg a korszakra vonatkozóan: egy etnikait és egy birodalmit. (Kevesen voltak és szellemi renitenseknek számítottak azok, mint Németh László vagy Jászi Oszkár, akik egyikhez sem tartoztak. Az ő gondolkodásukat az a belátás határozta meg, hogy a Monarchia és azon belül Magyarország felbomlása elkerülhetetlen volt [Romsics 2010: 8-9]). A korábban kevesek által támogatott baloldali alternatívát helyezték a politikai gondolkodás főáramába a II. világháborút követő koalíciós korszakban, a revíziós korszak negatív következményeivel leszámoló kritikai gondolkodás pedig legteljesebben Bibó István esszéiben fogalmazódott meg. A „saját revizionistáinkkal és sovinsztáinkkal való leszámolás” szándéka az államszocializmus első évtizedeiben minden más interpretációs lehetőséget maga alá rendelt, például a háborús veszteségek traumáját, gyászát is, beleértve Trianont és a zsidóüldözést is. 1956 után, az ország nemzetközi elszigeteltségét orvosolandó, a magyar külpolitika a környező országok felé tett gesztusokat, amelyekre azonban Romsics szerint Románia és Csehszlovákia azonnal az ott élő magyar kisebbség intézményeinek, a nemzetiségi kultúra feltételeinek drasztikus redukálásával reagált. Az enyhülés és a nemzeti gondolat, valamint ezzel együtt a határon túli magyarok iránti felelősség kérdése a hetvenes évektől kezdve tér vissza a magyar politikába és közbeszédbe. Fontosnak látjuk hangsúlyozni, hogy Romsics megközelítésében a történeti megbékélés és a határon túli magyarok ügye egy időben és egymással összefüggésben merült fel. Trianon társadalmi és történelmi emlékezetének

viszonyával kapcsolatban karakteres, nem a múltból, hanem a mai felhasználás megértésének szándékából fakadó álláspontot képvisel Kovács Éva. A saját polemikus publicisztikai írásához fűzött kommenteket idézve állapítja meg: „Könnyen belátható, hogy Trianon emléke már réges-rég nem az elsődleges tapasztalatból táplálkozik és nem is kommunikatív emlékezetünk része. Trianonra személyesen nem emlékszük már szinte senki. (...) Amit ma Trianonról tudunk, az a kulturális emlékezet része. (...) Trianon emlékezhely Pierre Nora-i értelemben, vagy történetpolitika” (Kovács 2010: 50). Kovács Éva szerint ez a történetpolitika bizonyos mai vágyakat önt a történeti elbeszélés formájába: „A mai trianonozás eszerint ideológiai műfaj, mely a történelmi vitákat a politika szolgálatába állítja, s ezzel megfelelő attitűdöket önt új formába. Esetünkben ezek a beállítódások sajnálatos módon nem a patriotizmus, hanem a xenofóbia, a revansvágy és a ressentiment minden társadalomban többé-kevésbé honos érzelmeit erősítik fel” (i.m.: 50). A Trianon kollektív traumaként való felfogásával vitatkozó Kovács Éva a fogalom eredetét követve pszichoanalitikusokra hivatkozva állapítja meg, hogy Trianont kollektív traumaként értelmezni csak a kollektív nárcizmushoz képest lehet: „A kollektív nárcisztikus sérülés a magyarok számára abban állt, hogy a Kárpát-medencei vezető pozíciójukat elvesztették, egyszer és mindenkorra” (i.m.: 52). A Trianon Emléknapon megtestesülő legújabb emlékezetpolitika hatásáról Kovács kritikusán így fogalmaz: „Trianon állandó diszkurzív-performatív előhívása, amely ezentúl már kötelezően ölt testet az iskolai Trianon-émléknapokban is, a pszichológia nyelvén szólva valójában nem más, mint felelőtlen, nárcisztikus neurózis, a múlt feldolgozása helyett” (i.m.: 53).

Kovács Éva az általa trianonozásnak nevezett népszerű köztörténelmi diskurzus okát a holokauszthoz való viszony tisztázatlanságában látja: „Magyarországon azért lehet trianonozni, mert a holokauszthoz való viszony a közkultúrában legalábbis nem egyértelmű: antiszemita áthallások szinte minden társadalmi csoportban, politikai formációban és médiában előfordulhatnak. Az osztrákok társadalmi traumája a hitleráj, a Heldenplatz és a lágerek sűrű hálózata az ország egész területén. Magyarország e traumát nem élte át, s hiába tanulta meg később, mi történt a magyar zsidókkal, a lecke nem sebezte meg. Így aztán gátlás sem jött létre, amely a két világháború közötti időszakba való visszavágyást, a trianonozást megakadályozná” (Kovács 2011).

Gyáni Gábor egyetért Kovács Évának a Trianon-kultusz jelentőségének a holokauszt tisztázatlan és feldolgozatlan emlékezetével való összefüggéséről tett megállapításával, de több magyarázatát látja annak a népszerűségnek, ami maga így jellemez: „nem akad Trianon emlékéen kívül még egy olyan magyar történelmi referencia, amely hasonló erővel tudná betölteni a par excellence magyar emlé-

kezeti hely szerepét”. Ezek közül ezen a helyen kettőre szeretnék utalni: az egyik Trianonnak a magyar nemzeti „mester-narratívának” a tragikus tónusába való illeszkedése. A másik pedig az, hogy aktuális tanulsággal szolgál Magyarország és a nagyvilág, mindenekelőtt Magyarország és a Nyugat, valamint Magyarország és a környező országok közötti viszonyra vonatkozóan (Gyáni 2012). Azért idéztem ezt a két szempontot, mert összefüggnek azokkal a magyarázatokkal, amelyeket magam a kulturális innováció illetve újrahasznosítás, valamint a társadalmi rekontextualizáció felől közelítve fogok megfogalmazni a Trianon-kultuszra vonatkozóan írásom egy későbbi részében.

Gyáni Trianonnak emlékezhelyként való működését Hofer Tamásnak a *Magyarok „Kelet” és „Nyugat” között. Nemzeti jelképek és legendák* című, Néprajzi Múzeum-beli kiállításának tanulságaira utalva elemzi. Hofer Tamásnak volt azonban egy másik írása, amelyben a társadalmi és kulturális emlékezet, illetve emlékezetpolitika viszonylatában fogalmazott meg időtálló megállapításokat. Hofer a magyar rendszerváltás egyik legkomolyabb antropológiai értelmezését adta, március 15-ét a rendszerváltás rítusaként elemezve. Nem feltételezi, hogy 1848. március 15-e élne még a 20. századi magyar társadalmi emlékezetben, hanem március 15-ét történeti metaforaként vagy történeti szimbólumként értelmezi. Megítélésem szerint Trianonra is hasonló történeti szimbólumként érdemes tekinteni. És ha ezt tesszük, máris álvitának fogjuk látni azt, hogy traumatikus-e a magyar társadalom Trianon-emlékezete, illetve, hogy ez a trauma diktálja az emlékezetpolitikát, avagy fordítva, a politikának van szüksége bizonyos emlékhelyekre, és ezt legitimálja a traumára való hivatkozással.

Ebben a tanulmányban azt az állítást fogalmazzuk meg, hogy trauma valószínű, de más, sokkal priméribb társadalmi oka van, mint Trianon emlékezete. Trianon pedig nem más, mint jelkép, egy nagyon erős emocionális konnotációkkal bíró kulturális jelkép, aminek közvetítésével aktuális társadalmi traumákat lehet megjeleníteni, elmondani, méghozzá úgy, hogy az sokakat mozgósítson. Amiként március 15-ére igaz volt 1989-ben az, hogy társadalmi erejét az adta, hogy különböző értelmezésekben élt a társadalomban (volt egy hivatalos, államszocialista és volt egy ellenzéki verziója), Trianonnal is ugyanaz a helyzet: van, aki számára személyes, érzelmi jelentőséggel bír („akiknek fáj”), és van, akit irritál, bosszant vagy minimum terhes. Közös bennük az, hogy egyikük számára sem közömbös, ilyen vagy olyan irányban, a magyar társadalom jelentős részét mozgósítani képes.

Hofer Tamás szerint március 15-e ereje abban rejlett, hogy 1848-on túl 1956 emlékezetét is megmozgatta, aktiválta 1989-ben. Trianon emlékezete hasonlóképpen húz maga után – vagy inkább tol maga előtt – valamit, ami túlmutat

önmagán: egy a mainál területileg, világpolitikai státusát és rangját tekintve jelentősebb ország (Nagy-Magyarország) emlékezetét. Hofer Tamás Victor Turnerre támaszkodó rítuselemzésével arra hívta fel a figyelmünket, hogy a történeti metaforáknak és a velük összekapcsolódó rituális készleteknek milyen erejük van akkor, amikor egy társadalom krízishelyzetben van. A társadalmi drámák vagy a rítuselemzés egy másik klasszikusát, Van Gannepet idézve az átmenet rítusai hajlamosak azon az úton járni, amit korábbi hasonló helyzetek kapcsán már kidolgoztak. Ennek oka, hogy *„a társadalmi drámák maradandó nyomot hagynak az emberekben. A lefolyásuk során kialakult konfrontációt, szakadást, kiegészítést kifejező metaforák, rítusok megmaradnak az emlékezetben, és belekerülnek abba a forgatókönyv-repertoárba, amit egy következő dráma megoldásánál elővehetnek. Ez az elképzelés közel áll ahhoz a felfogáshoz, mely a kultúrát szerszámosládának tekint, benne szimbólumokkal, történetekkel, rítusokkal, világfelfogásokkal, melyekből szükség szerint különféle konfigurációkban 'cselekvési stratégiák' állíthatók össze. Az egyes társadalmak kulturális szerszámosládájának más-más a tartalma, s ez befolyásolja cselekvésüket. A kultúra eszerint nem annyira irányítja az emberek cselekvéseit, hogy célokat, értékeket tűz ki eléjük, hanem eszközkészletet, cselekvési stratégiákat ad a kezük ügyébe, s az emberek – így az elmélet – hajlandók olyan célokat választani, amelyeknek eléréséhez el vannak látva a szükséges kulturális eszközökkel”* (Swidler 1986, itt Hofer 1992: 46).

Húsz év múltán folytatni szeretnénk azt a gondolkodást, amit Hofer Tamás kezdett el a történeti szimbólumok és rítusok elemzésével 1989. március 15-e kapcsán. Az általa alkalmazott elemzési stratégiát, ami e jelképeknek a hatalomért folytatott küzdelemben betöltött szerepére irányult, ugyancsak követni szeretnénk. 1992-es írásának zárómondatában *„a történeti tudat és a nemzeti-társadalmi identitás szimbólumaiért vívott harcra – általában a 'szimbolikus mező' jelentőségére”* hívta a figyelmet. Amíg azonban 1989. március 15-e kapcsán a szimbolikus mezőben való mozgás progresszív szerepét lehetett hangsúlyozni a „magyar átalakulás” szempontjából, Trianon emlékezete sokkal ellentmondásosabb, leginkább egy elhúzódó társadalmi válság kifejeződése, illetve a megoldására tett kezdeményezés, amely a lealacsonyított, megalázott kollektív önbecsülés számára a valóságos időben és valóságos térben való cselekvés helyett kínálja fel a rituális, szimbolikus helyreállítás alternatíváját.

A tanulmány további részeiben a Trianonnal kapcsolatos új állami emlékezetpolitikát és azokat a populáris történelmi diskurzusokat és performanszokat vizsgáljuk, amelyek különböző szubkulturális intézményi keretek között törekednek Trianon emlékezetét átalakítani és egyben mindinkább uralni is. Ezen keresztül annak megértésére teszünk kísérletet, hogy miként történt meg a

Trianon-téma emancipálása, hogyan vált tabuból a kulturális és társadalmi ellenállás központi szimbólumává, és mindeközben milyen társadalmi jelentések és funkciók társultak hozzá.

Ha el tudjuk fogadni azt, hogy nem a kilencven évvel ezelőtti esemény máig élő (társadalmi vagy kommunikatív) emlékezete, hanem egy mai társadalmi állapot ad magyarázatot a szimbólum rehabilitálására, föl kell tennünk azt a kérdést, hogy miért erre a jelképre, miért éppen Trianonra volt szükség? A válasz egyik része könnyen levezethető Hofer érvelését követve: mert minden társadalomnak van egy szimbolikus repertoárja, amely úgy működik, mint egy szimbolikus szerszámoszláda, s a revizionista szimbólumok, emlékművek, ünnepek, versek, dalok nagyon gazdag szimbolikus készletet alkotnak. Ugyanolyan gazdag készlet ez, mint a március 15-i, csak míg az utóbbi a haladásként érzékelt polgári demokrácia tradícióját teremti meg, Trianon a kollektív veszteségek, a társadalmi, gazdasági lecsúszás érzékeléséből fakadó frusztrációk szimbolikus inverzióját valósítja meg. Trianon annak a Magyarországnak a jelképe, amely a válságra adott válaszként az etnikai és történeti egységet alkotó nemzet elképzelt nagyságát választja. A frusztrációt, kicsinységet és csalódottságot lehetne más nemzeti szimbólummal is kifejezni (a magyar nemzeti repertoár különösen gazdag a veszteségek jelképeiben), csakhogy: Trianonnak van egy gazdag referenciális kerete, az a bizonyos szerszámoszláda zsúfolásig tele van. Hiszen a két világháború közötti revizionista politika és konzumkultúra létrehozott egy gazdag jelképrendszert, amely a legünnepélyesebbtől (emlékművek, rítusok) a leghétköznapiabb (térképek, utcanevek, turisztikai emlékek, dísz tárgyak) módokig tárgyasult.³

Ezeket nem használta ugyan két nemzedék, a revizionista nóták, a magyar hiszekegy, a Nagy-Magyarország térképek emléke mégsem olyan távoli, hogy kisebb erőfeszítéssel ne lehetne előhívni, és mai célok szolgálatába állítani. A mai célok azonban a korábbiaktól eltérőek, a rehabilitált revizionista jelképek elsődlegesen nem a politikai revízió kérdését akarják újra megnyitni, hanem általánosabb jelentésre tesznek szert: egy korszak hangulatát megidézve, szimbolikus értelemben abból táplálkozva az ellenállás mai formáit legitimálják. Ilyen formán a „nemzeti ellenállás” jelképei lesznek, ami egy régi, etnikus és historizáló nemzetfogalmat emel át a mai valóságba. Ennek a kulturális szerszámoszládának a rehabilitálását, felújítását végzik el a múzeumok, történelmi

³ Erről lásd Zeidler Miklós munkáit, leginkább Zeidler 2002 és 2010, legutóbb pedig bizonyos vonatkozásairól György 2013.

magazinok, együttesek és a matricagyártó cégek. Hogy miként, arról ennek az írásnak a második fejezetében fogunk szólni.

A „miért éppen Trianon?” kérdésre adandó válaszunk második része abból a fejezetből fog kiderülni, amelyben a jelkép politikai felhasználásának alternatíváit vizsgáljuk, azt állapítva meg, hogy Trianont a radikális szélsőjobboldali politika különböző formációi tették azzá, ami: a legalapvetőbb politikai konszenzusok, illetve tabuk megsértésére, felforgatására irányuló politikai cselekvés jelképévé. Ettől természetesen eltérő, sőt, bizonyos értelemben ezt semlegesítő vagy felülíró politikai szándékok is vannak, ilyen például a 2010-ben megalakult konzervatív kormányzat szándéka, amely a diskurzus történeti aspektusából visszavéve arra a jelenbéli üzenetre fókuszál, amely a Trianonban létrejött szétszakítottság dacára a különböző országokban élő magyarok összetartozására irányul. Ezzel együtt úgy tűnik, hogy ez a diskurzus és a hozzá tartozó performatív, kommemoratív gyakorlat kevésbé jelentős, kevésbé hatásos, mint az, amit a szélsőjobboldali szervezetek folytatnak.

A kérdésre adott harmadik válaszunk elsősorban a jelkép társadalmi jelentését megalkotó diskurzusok elemzéséből bontjuk ki az írás harmadik részében. Trianon közvetetten utal az elveszített ország területi nagyságára, politikai és kulturális fölényére. Miként már fentebb említettük, Trianon és Nagy-Magyarország jelképei párban működnek, kölcsönösen feltételezik egymást. Együtt fejezik ki azt, hogy a válságosnak, frusztrálónak érzett jelennel szemben alternatívát jelenthet a Magyarországról és a magyar nemzetről alkotott felemelő, elismerő, önbizalmat és erőt sugalló múltbéli kép. Innen visszatekintve érthetjük csak meg, hogy mi a magyarázata a konzervatív kormányzat emlékezetpolitikájának, annak, hogy dacára a revizionizmustól való elhatárolódásának, állami emlékünneppé tette a Trianoni Békekötés napját. Ugyanis a Trianon-kultusz népszerűségét, gyorsan létrejött társadalmi támogatottságát csak így tudja kezelni.

Tanulmányunk fő állítása tehát, hogy egy újabb társadalmi válság váltja ki a korábbi kollektív trauma jelképeire, emlékére való igényt. A Trianon-kultusz hihetetlenül gyors terjedése a jelkép jelentésének összetettségéből származik, s nemcsak a mai veszteségekre rímelő, kilencven évvel ezelőtti gyásszal kapcsolatos társadalmi érzelmeket tudja felidézni, hanem annak a dicsőségnek a tudatát, a vele együtt járó büszkeséget és önérzetet is, amely 19. századi eredetű, de a két világháború között megerősödött magyar nacionalizmus által létrehozott etnikai és történeti alapokon álló nemzeti önkép része volt.

Trianon: az extraterritoriális nemzet állami jelképe

Trianon emlékezetével kapcsolatban az utóbbi évek egyik legjelentősebb változása kétségtelenül a magyar állam beszédmódjának, hivatalos emlékezetpolitikájának átalakulása. Ez azonban egy még fontosabb és átfogóbb változást jelzett előre a nemzetpolitika területén. Azután, hogy 2010-ben a konzervatív jobbközéppárt, a Fidesz megnyerte a választásokat, majd kétharmados többséggel kormányt alakított, a Magyar Országgyűlés szinte azonnal törvényt alkotott Trianon emlékezetéről, és a békediktátum napját a Trianon által szétszakított magyar közösségek összetartozásának emléknapjává tette. A Törvény a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről (2010. évi XLV. törvény) preambuluma az „1920. június 4-én aláírt békediktátumot” „a magyarság egyik legnagyobb történelmi tragédiájá”-nak nevezi, amely „máig megoldatlan politikai, gazdasági, jogi és lélektani problémákat okozott”. A Trianonra való emlékezés részeként kifejezi a tiszteletet mindazok előtt, akik „a méltánytalan szétszaggatása után áldozatvállalással és teljesítményükkel lehetővé tették, hogy e tragédiát követően a magyarság mind szellemi, mind gazdasági értelemben képes volt újra megerősödni”. A törvény második pontja állást foglal a revizionista politikával és a nemzetköziség ideológiájával szemben egyaránt, és megállapítja, hogy a „problémák megoldását csak a nemzetközi jogi szabályok által kijelölt keretek között, demokratikus berendezkedésű, szuverenitásuk birtokában lévő, polgáraik és közösségeik számára gyarapodó jólétet, jogbiztonságot és a gyakorlatban is érvényesülő jogegyenlőséget biztosító, egyenrangú országok kölcsönös tiszteleten alapuló együttműködése eredményezheti.” A törvény harmadik pontja deklarálja „a több állam fennhatósága alá vetett” „egységes magyar nemzetet”, ami a magyar személyek és közösségek „államhatárok feletti összetartozására” épül. A törvény negyedik pontja a történelmi önkritikát és a „nemzeti elkötelezettség” új formáit igyekszik összekapcsolni.⁴ „Magyar Köztársaság Országgyűlése kötelességének tekinti arra inteni a nemzet ma élő tagjait és a jövő generációit, hogy a trianoni békediktátum okozta nemzeti tragédiára mindörökké emlékezve, más nemzetek tagjaiban okkal sérelmeket keltő hibáinkat is számon tartva, s ezekből okulva, az elmúlt kilencven esztendő küzdelmeiben az összefogás példáiból, a nemzeti megújulás eredményeiből erőt merítve, a nemzeti összetartozás erősítésén munkálkodjanak. Ennek érdekében az Országgyűlés június 4-ét, az 1920. évi trianoni békediktátum napját a Nemzeti Összetartozás Napjává nyilvánítja.”

⁴ Amin (kizárólag) a Magyar Köztársaság határain kívül élő nemzettársak melletti elkötelezettséget érti (és például ugyanazokból a történelmi hibákból nem von le következtetéseket a demokrácia fontosságára és a hazai kisebbségek elismerésére vonatkozóan).

Sólyom László köztársasági elnök beszéde a trianoni békediktátum napján rendezett első állami ünnepen hangsúlyozta e történelmi esemény jelentőségét a magyar nemzettudat, a magyar államnak a magyar kisebbségi közösségekhez és a környező népekhez való viszonya szempontjából. Kiemelte, hogy az ünnep jelentőségét az adja, hogy az összetartozást kívánja deklarálni: *„A magyar nemzet tehát, mint kulturális nemzet Magyarországon, mint anyaországban, őshonosként a szomszédos államokban, s végül szórványként az egész világon él. Magyarország ugyanakkor maga is soknemzetiségű állam, amely a nemzeti és etnikai kisebbségeket államalkotó tényezőként ismeri el. Helyzetünkben számtalan feladat adódik. Most, amikor egységünkről teszünk hitet, szükséges legalább alapjaiban tudatosítanunk ennek a nemzetnek a mai szerkezetét, továbbá az anyaország feladatait, és a határon kívül élő nemzetrészek igényeit. De a tudás és az akarat nem elég. Kettős feladatunkat, egységünk fenntartását és a szomszéd népekhez való viszonyt érzelmileg is meg kell oldanunk. Ebben is új útra kell térnünk.”*⁵ Az önreflexív, talán még önkritikusnak is nevezhető hang, amely a környező népekhez való viszonyunkat értékelte, további demisztifikáló elemmel egészült ki, ami a nemzet képzelt egységére vonatkozik az „összetartozás napján”. A szónok elismerte, hogy a magyar nemzet különböző országokban élő részei kulturális értelemben alkotnak egységet, miközben a kilencven éve tartó eltérő állami és politikai berendezkedés számos – például társadalmi, gazdasági és politikai – téren jelentős különbségeket eredményezett: *„A magyar nemzet mai képét az határozza meg, hogy kilencven év alatt az anyaországot körülölelő magyar kisebbségi közösségek más-más utat jártak be. Szétfejlődtek Magyarországtól és egymástól is. Mivel a szétválás a modern magyar nemzetépítés nagy közös élményei után következett be, a nyelvújításra, a reformkorra, az 1848-as forradalomra és a dualizmus államépítésére támaszkodó nemzettudat megmaradt integráló erőnek. A nemzetstratégia kidolgozásában egyrészt az anyaország nélkülözhetetlen szerepére, másrészt a nemzetrészek önállóságára és saját stratégiájukra kell építkeznünk. Vagyis nem Budapest irányít egy egységes ún. határon túli magyarságot.(...) A magyar nemzetnek nem etnográfiai zárványokat kell integrálnia, hanem olyan magyar közösségeket, amelyek eleve országukban és a régióban, továbbá a magyar nemzet többi részéhez való viszonyban, és az európai integráció lehetőségei között határozzák meg magukat.”*

A törvény szövege különösen, de az elnöki beszéd is részben az arra való törekvést tükrözi, hogy a történelmi hagyományokra és a nyelvi-etnikai azonosságra épülő magyarságot felértékelje az állampolgári alapú nemzettel

⁵ Sólyom László beszédét több helyen közzölték, az idézet alapja: <http://www.solyomlaszlo.hu/beszedek.html>

szemben, és ezt összekapcsolja annak a történeti fordulópontnak az emlékeztével, amikortól a politikai és az etnikai értelemben vett nemzet nem alkot egységet. Ebben az értelemben az Összetartozás Ünnepe tekinthető az állampolgársági törvény módosítására vonatkozó törvény előkészítésének, illetve annak az eseménynek, amely évről évre megeremti, újratерemti a legitimitását az etnikai alapú állampolgárság intézményének. A két szöveg, amelyre elemzésem vonatkozott, illetve annak az állami ünnepnek a koreográfiája, amit megalapoznak, elsősorban a politikai szétदारaboltságra rácafoló egységet hivatott építeni, és sokkal kevésbé foglalkozik azzal, ami szétesett, és a gyászszal vagy a nosztalgiával. Utóbbiak egy másik beszédmód, illetve emlékeztési stratégia sajátjai, amivel a következőkben fogunk behatóbban foglalkozni.

Trianon: a köztörténelem mítosza

Míg az akadémiai történetírás Trianon-képét a politikatörténeti, eszmetörténeti és társadalomtörténeti kutatások (Ablonczy 2010, Kovács 2010, 2011, Michela és Zahorán 2010, Romsics 2010, Zeidler szerk. 2003, Zeidler 2002) újabb eredményei, illetve a tudásszociológiai kritika (Gyáni 2010, 2012) perspektívái gyarapítják, olyan nem állami és nem szigorúan véve tudományos intézmények, mint a várpalotai Trianon Múzeum, a Nagy Magyarország vagy a Trianoni Szemle című történeti magazinok, illetve a történeti témákat feldolgozó populáris zenei műfajok, különböző arányokban keverik a történeti professzionalizmus és a mítoszképzés elemeit. Közös ambíciójuk Trianonnak a kollektív emlékeztetben őrizni vélt traumájának az elismerésére épülő újratárgyalása, olyan új emlékeztetpolitika kialakítása, amely nem a történész szakma szabályai szerint működik, hanem az általuk értelmezett nemzeti érdekeket szolgálja. Közvetve tehát egy olyan nemzetfelfogás rekonstrukciója a cél, amely a Trianon-kép relációjában értelmeződik.

A Trianon kérdésével kapcsolatos köztörténelmi (*public history*) tevékenységek, illetve produktumok közül kiemelkedik a Trianoni Szemlét kiadó Trianon Kutatóintézet⁶, amelyet 2007-ben alapított Fábíán Gyula, a *Magyar Nemzet* főmunkatársa, Raffay Ernő történész, a Károlyi Gáspár Református Egyetem tanára, Zeke Gyula egykori rádiós, Sipos Endre képzőművész és az igazgatói tisztet betöltő Szidiropulosz Archimédesz. A folyóirat kiadását az

⁶ Hozzá sok tekintetben hasonlít a Nagy Magyarország, amelynek kiadója, a Kárpátia Stúdió egy ideje egy portált is működtet (www.tortenelemportal.hu).

óbudai önkormányzat támogatta, a Nemzeti Kulturális Alap azonban kétszer is elutasította a pályázatukat, amiként az Országgyűlés megfelelő bizottságai is, 2013 év elején a megjelenés szünetelni látszik, illetve a folyóirat szerkesztői a Magyar Hírlap olvasóinak és az Echo Tévé nézőinek a támogatását keresik.⁷

Szidiropulosz Archimédész, a Trianon Intézet igazgatója háromkötetes munkát írt Trianonról. Ennek egyik kötete „a magyar társadalom Trianon kérépéről” szól, amiben húsz értelmiségi, politikussal, közéleti szereplővel készült interjú közöl, illetve dolgoz fel (Szidiropulosz 2005). Értelmezésének egyik kulcsa Trianon és a nemzeti identitás viszonya, amivel kapcsolatban azt állítja, hogy a magyar nemzeti identitás olyan mértékben sérült Trianonban, hogy azóta sem állt helyre. A rombolás az államszocializmus ideje alatt folytatódott. A magyar nemzettudatot e két történeti trauma hosszú távon vakvágányra terelte: *„Trianon óta magyarázkodnunk kell, zavarba jövünk, ha a hazáról, a nemzeti hovatartozásról beszélünk. Nemzeti identitásunk Trianon óta elbizonytalanodott és eltorzult, a kommunizmus évtizedei a nemzeti érzést szinte gyökerestül iktatták ki, miközben a világon mindenütt az emberek legtermészetesebb érzése ma is a nemzeti hovatartozás”* (Szidiropulosz 2005: 398). Megállapítja a konszenzus hiányát Trianon kérdését illetően, aminek egyrészt nemzedéki okát látja, másrészt politikait. A legnagyobb problémát abban a „neoliberális”, „globális” ideológiában ismeri föl, amely Trianont mind a közéleti, mind a tudományos kérdések közül kiiktatta: *„nem tudnak elszakadni attól a sztereotípiától, hogy minden Trianonhoz kapcsolódó gondolkodás, érzelmi viszonyulás vagy cselekvés a szélsőséget képviseli”* (Szidiropulosz 2005: 399). A szerző arra törekszik, hogy az általa látott két szélsőség között, amelyek közül az egyik a „kozropolita tagadás”, a másik pedig a „történelmi Magyarország visszakövetelése”, egy „normális viszonyt találjon meg Trianonhoz”, aminek lehetőségét azonban nem egy szakmához vagy egy megközelítéshez, hanem egy politikai és bizonyos mértékben kulturális hovatartozáshoz, a „konzervatív oldalhoz” köti: *„A konzervatív oldalon a téma egységesebb értelmezésével és felfogásával találkozhatunk. Itt határozottan állítják azt, hogy Trianon igenis része az életünknek, gondolatvilágunknak, róla elfeledkezni nem lehet. Árnyalatnyi különbségek természetesen itt is megragadhatók. Vannak, akiknek nemzeti érzületük kitörölhetetlen részét képezi ez a sorscsapás. Aki rendszeresen utazik az elcsatolt területek magyarlakta részeire, gyakran gondol erre, és ilyenkor például a határ túloldalára érve összeszorul a szíve. Mások radikálisabban közelítik meg a kérdést, amikor már nem csupán a retorika szintjén emlegetik Trianont, hanem a két háború közötti revíziós gondolat fogalomkészletét használva határozottan*

⁷ http://www.magyarhirlap.hu/belfold/meg_is_szunhet_a_trianoni_szemle.html

beszélnek is róla, nemegyszer végletesen fogalmazva, s hirdetik a történelmi Magyarország újraéledésének lehetőségét” (Szidiropulosz 2005: 405).

Szakmailag még kevésbé beágyazott, emlékezetpolitikai aspirációi viszont még erőteljesebbek a Trianon Múzeumnak, amely 2004. június 26-án nyitotta meg kapuit a várpalotai Zichy Kastélyban. Az épület 2002-től van a Trianon Múzeum Alapítvány kezelésében, melyet 2001-ben hoztak létre. Az alapítvány kuratóriumának első elnöke Bayer Zsolt volt, tagja pedig Szabó Pál Csaba történész (a Szegedi Tudományegyetem tanára), akinek a múzeum programjának meghatározásában és a kivitelezésben meghatározó szerepe volt. A Trianon Múzeum célkitűzése *„a trianoni békediktátumban elszenvedett és igazságtalan sérelmek”* okait, hátterét a közönség elé tárni, abból a célból, hogy a látogató *„történelmünket Kárpát-medencei léptékben gondolja újra”*. Egyfelől ismereteket közvetít, miközben alacsony szakmai színvonalon megvalósított kiállító teret működtet, másfelől és legfőképpen történeti emlékhelyet kíván teremteni, abban az értelemben, ahogyan Mohács vagy Ópusztaszer az. A Trianon Múzeum azonban nem csak az „országvesztésre” emlékeztet, hanem a maga sajátos – elképzelt – módján vissza is akarja foglalni azt a területet, „a Kárpát-medencét”, amelyet azonos történelmi tudattal rendelkező magyarok laktak. Ennek a közös történeti tudatnak a kulcsszimbóluma Trianon: *„Szembe kell néznünk vele: kultúránkat, nemzeti történelmünket csak Kárpát-medencei léptékben gondolkodva értjük meg, élhetjük át. A gyógyulás útja, hogy helyreállítjuk a lelkiünkben a Kárpát-medencei tudatot.(...) Akárhol is húzódnak az emberi határok, tudatosítanunk kell, hogy a Nagy-Magyarországon mindenhol otthon vagyunk.”* Ennek a múzeum tevékenységével erősíteni vágyott virtuális és történeti hazának a képe jelenik meg a múzeum honlapján, és a múzeum termeiben elhelyezett nagyon sok, különböző kivitelezésben megjelenő Nagy-Magyarország térképen. A térkép nagyvonalúan és egyszerűen inkorporálja a környező országok azon részeit, amelyek valaha a Magyar Királyságot alkották, közvetlen üzenetet fogalmazva meg a mai államhatárokról. S úgy látjuk, hogy a múzeumot egy kettős vagy kétértelmű beszéd jellemzi, amit a jelmondatul választott Hamvas Béla idézet fejez ki legjobban: *„Semmi lázadás. De semmit sem engedni.”*

A múzeum állandó kiállításai emléket állítanak a hősiességnek, amit a magyar katonák tanúsítottak az első és a második világháború idején (*A magyar virtus és hősiesség relikviái*), a Horthy-korszak revizionista mozgalmainak (*A magyar revizionista mozgalmak történetéhez*), az 1918 után elpusztított köztéri nemzeti emlékműveknek – amelyek a dicsőséget sok esetben a környező népek leigázásával összekötve ábrázolják –, a *„trianoni fájdalom költőinek”,* Sajó Sándornak, Reményik Sándornak, Szelezky Zitának, és *„az elszakított területek”*

1938-40 közötti visszatérését kísérő „örömmek és márnak”.⁸ A múzeum bizonyos termeiben nemzeti jelképeket megjelenítő művészeti és iparművészeti (az övegfestéstől kezdve a grafikán át a numizmatikáig) gyűjtemények láthatók, pl. a történelmi Magyarország címerei ólomüvegen. A múzeum néhány éve vándorkiállításal rendelkezik, amelyik 31 hatalmas tablón igyekszik bemutatni „a magyar nemzet sorsát máig megpecsételő Trianoni békediktátum történetét és következményeit”, amit máris sok, az ország különböző városaiban működő kulturális és egyházi intézmény látott vendégül.

A tárlat több funkciót igyekszik betölteni, egyrészt emlékhelyként működik, ahol az alapítók szándéka szerint a Trianon-megemlékezések történnek, és ahol a következő nemzedékek elsősorban iskolai látogatások formájában sajátíthatják el a nemzeti identitásfejlesztés szempontjából meghatározó jelentőségű trianoni leckét.⁹ Ezt a tanulást elsősorban nem ismeretekkel, hanem vizuális eszközökkel és a megjelenített emóciókkal, a gyásszal és a büszkeséggel motíválják. Az emlékezés legfontosabb része a nosztalgia, a történelmi tényként kezelt „nagyság” és „egység” felidézése: „A barbár békediktátum egy gazdaságilag, földrajzilag, kulturálisan szervesen összetartozó, ezer szállal összeszótt egységet tépett darabjaira. A felmérhetetlen gazdasági veszteségből az ország talpra állt a két világháború között. A lelki sebek azonban nem gyógyulnak, mindmáig elevenen hatnak – még akkor is, ha már sokszor nem is tudjuk azonosítani bajaink okát.”¹⁰

A múzeum, különösen az annak egyik termében berendezett állandó kiállítás révén emléket állít a revíziós mozgalmaknak (sokat idézve az akkori jelzavakat, mint „Magyarország nem felelhető!”, „Semmi lázadás. De semmit sem engedni.”; „Erdély a mienk.”; „Igazságot Magyarországnak.”; „Így volt, így lesz.”) és a revíziónak magának (a Trianonnál elveszített területek 1938 és 1940 közötti „visszatérésének”), amit a nemzeti önmegvalósítás momentumaként értelmez.

⁸ A nemzeti egységet képviselő emberek, művészek, színészek, mérnökök, katonák, költők, írók, hétköznapi hősök stb. neveinek igen széleskörű felsorolása: pl. Apponyi Albert, Szeleczky Zita, Hollányi Julianna (festőművész), Hamvas Béla (író), Reményik Sándor (költő), Sajó Sándor (költő), Vargha Gyula (akadémikus), Székely Hadosztály, Kratochwill Károly, Wass Albert stb. http://trianonmuzeum.hu/site/index.php?option=com_content&view=article&id=20:varpalota-a-magyar-mult-vara-szi-utazasok&catid=8:archivum&Itemid=2

⁹ Értelmezésünk sok szempontból egybecseng György Péter interpretációjával a múzeumról, aki viszont sokkal élesebbnek és karakteresebbnek látja a különbséget a Trianon Múzeum által megjelenített marginális és szubkulturális Trianon-emlékezet és a hivatalos, vagyis állami, illetve bizonyos esetekben önkormányzatok által támogatott emlékezetpolitika között (György 2013: 193).

¹⁰ http://trianonmuzeum.hu/site/index.php?option=com_content&view=article&id=59:megnyilt-a-trianon-muzeum&catid=8:archivum&Itemid=2

Tanulmányunk szempontjából fontos felvetni azt a kérdést, hogy milyen mértékű állami és társadalmi legitimitásnak örvend a Trianon Múzeum, és az mit árul el kutatásunk fő kérdéséről, vagyis arról, hogy miként és milyen hatással történik meg a Trianon-szimbólum újrahaznosítása. A 2006 és 2010 közötti szocialista kormányzat nem vett tudomást a kezdeményezésről, a 2010 utáni konzervatív kormányzatnak pedig ambivalens a viszonya a kultuszhelyhez. Egyfelől állami támogatásban részesítik (2011-ben 45 millióval, 2012-ben a Nemzeti Kulturális Alap 3 millió forinttal támogatta, majd a költségvetési tartalékból év végén még további 50 millió forint állami támogatásban részesült), másfelől azonban az állami megemlékezések közé felvett Trianon-emléknap rendezvényeit nem helyezik ki ide, dacára annak, hogy nincsen az országban más emlékezhely, amihez a többi nemzeti ünnephez és emléknaphoz (Holokauszt Emléknap, Kommunizmus Áldozatainak Emléknapja, Aradi Vértanúk Napja, március 15.) hasonlóan lokalizálható volna. A támogatásnak van azonban egy szimbolikus aspektusa, a nemzetpolitikáért felelős kormányzati vezetők egy, a múzeum honlapján található információ szerint „egyeztetnek” a múzeum vezetőivel „a 2012-es és a távlati tervekről, az intézményfejlesztésről, a Kárpát-medencei programokról, valamint konkrét megállapodások is születtek”.¹¹

A konzervatív média pozitívan viszonyul a Trianon-emlékhelyhez, de nem csak az alapítókhoz szervezeti értelemben is közel álló szélsőjobboldali médiumok, hanem a fősodorbeliek is. A Magyar Nemzet például így üdvözli a múzeumot annak megnyitásakor: „Csaknem tizenöt évnek kellett elteltnie ahhoz, hogy Csonka-Magyarországon megnyithassa kapuját az első Trianon Múzeum.”¹² Illetve: „Éveken keresztül üresen állt a várpalotai Zichy-kastély, mígnem néhány, történelmi értékeink megőrzését és széles körű megismertetését elsőrendű feladatának tekintő polgár kulturális-turisztikai központot hozott létre a városban.”¹³

A konzervatív média a Trianon Múzeum közötti pozitív viszony kulcsszeplője a Magyar Hírlapban és a múzeumot létrehozó Alapítvány vezetésében egyaránt kulcsszerepet betöltő Bayer Zsolt, aki a Magyar Hírlapban így fogalmazott: „Ebben a múzeumban az a csodálatos, hogy a nemzeti emlékezetet el nem vesztő, arról lemondani nem hajlandó emberek hordták oda tárgyaikat. Tárgyaikat – emlékeiket. Trianonra, a trianoni aljas békediktátum tarthatatlanságára emlékező, arra figyelmeztető falvédők, újságok, plakátok – s még ezernyi apróság: gyufacímkek,

¹¹ http://www.trianonmuzeum.hu/site/index.php?option=com_content&view=article&id=49:tamogatott-joevkep-allamtitkari-latogatas-a-muzeumban&catid=1:aktualis

¹² <http://mno.hu/migr/megnyilt-a-trianon-muzeum-646042>

¹³ <http://mno.hu/kulturpult/a-hazmesterszubkultura-ellen-683504>

szalvéták, iskolai felszerelések, ceruzák, tolltartók, tankönyvek, képeslapok, ilyesmik. (...) Ilyesféle emlékeket gyűjtött össze a várpalotai Trianon Múzeum. S e mellé persze Trianon hiteles dokumentációját, a papírra vetett aljasságokat és hazugságokat. S az országon kívül rekedt, rekesztett nemzetrészek kollektív emlékezetét, azt a cudar, nyakas mégis megmaradást.”¹⁴

Az emlékhely kapcsolatait és társadalmi beágyazottságáról a szakdolgozatában író András Hanga olyan intézményeket talált ebben a szerepben meghatározónak, mint a Magyar Nemzetőrség, a Palotai Turul Társaság, a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom, a Jobbik, a Szent Korona Társaság, a Magyarok Világszövetsége, valamint a Romantikus Erőszak nemzeti rockegyüttes (András 2013). Ezek közül a HVIM és a Jobbik pozitív, elfogadó viszonya a legjobban dokumentálható. Mindkettő számára a Trianon Múzeum a június 4-i megemlékezések központja.

A közvetlen intézményi kapcsolaton túl ugyancsak, vagy talán mondhatjuk, még inkább jelentős az a szellemi kapcsolat, amely a várpalotai Trianon-emlékhely és a nemzeti rockzene között fennáll. E könyv másik fejezetében bővebben foglalkozunk az ún. nemzeti rockkal, vagyis az újnacionalizmus populáris – zenei – kultúrájával (Feischmidt és Pulay 2013). A dalszövegek elemzése nyomán arra a következtetésre jutottunk, hogy azok jelentős része érzelmi csúcspontját Trianon, illetve a Trianoni Békeszerződés okozta veszteségek megidézésével éri el. Trianon összefüggésében az elvesztett országrészek miatti gyász és az ország határain kívül élő magyarok miatti aggodalom fogalmazódik meg, többnyire a nemzeti örökség részének tekintett helyek megnevezésével. Vannak azonban olyan dalok is, amelyek a revizionizmust direkter formában fogalmazzák meg, a leggyakrabban a két világháború közötti revizionista politika jelmondatainak felidézésével.

Ebben a fejezetben azt mutattuk be, hogy az emlékezetipar populáris formái, amelyek a félprofesszionális történettudományt művelő magazinoktól a múzeumnak nevezett történeti emlékhely-alapításon át a populáris zenéig terjednek, miként rehabilitálják azt a szimbolikus készletet, „szerszámosládát”, amely alkalmassá teszi a Trianon-témát arra, hogy a magyar újnacionalizmus mitikus motorjaként (Armstrong 1982) működjön. Azt állítottuk, hogy a történeti professzionalizmus e szcéna lényegéből adódóan alárendelődik a mítoszalkotásnak és annak az identitáspolitikának, amelynek erre a mítoszra szüksége van. De míg itt a Trianon-diskurzus elsődleges célja az ebben a fejezetben tárgyalt köztörténelmi kontextusban a történelemszemlélet átalakítása, tehát

¹⁴ http://www2.magyarhirlap.hu/hatter/mire_jok_a_csetreszek.html

egy emlékezetpolitika, a következő fejezetben tárgyalandó esetekben a viszony fordított: az elsődleges szándék politikai, és annak alárendelten alakítják Trianont olyan szimbólummá, amely ezt a politikát szolgálni tudja, képviseli. A politika két irányáról és ezzel együtt két intézményi alakítójáról beszélünk: a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalomról, amely egy militáns és egyben militarista hangot honosított meg a magyar közéletben, Trianon kérdésében pedig a revíziót képviseli; továbbá a Jobbik Ifjúsági Mozgalomról lesz szó, amely helyi szervezeteiben a Trianon- megemlékezésekre fókuszálva a nemzeti ünnepek új generációját hozta létre, amit az alulról való szerveződés, a nemzet nevében való közösségi aktivitás jellemez. Minden esetben kiindulópontként az említett intézmények önreprezentációja szolgál, s főként az abban megjelenő Trianon-képet vizsgáljuk, kiegészítve azokkal a megfigyelésekkel, amelyeket az események megfigyelőjeként végeztünk, és azokkal az adatokkal, amelyek a szervezőkkel készített interjúkból származnak.

Trianon: a jobboldali radikális politika jelképe

A Trianonról való megemlékezéseket nem a magyar állam kezdeményezte, hanem civil és politikai szervezetek, amelyek mind a politikai paletta szélsőjobb pólusa körül helyezkednek el. A kettőezres évek leglátványosabb Trianon-megemlékezéseit egy radikális ifjúsági szervezet, a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom szervezte. Az elmúlt években azonban a Jobbik helyi szervezetei mind több olyan településen szerveznek Trianon- megemlékezéseket, ahová korábban a Hatvannégy Vármegye nem ért el. Ennek következtében a HVIM-nek mind radikálisabb hangot kell megütnie ahhoz, hogy érvényesüljön a sok helyütt családok, fiatalok nagyobb csoportjaink a részvételével zajló, vasárnap délelőtti „jobbikos Trianon-ünnepségek” mellett.

A Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom nevét, ahogyan alapítói fogalmazták, „a trianoni békeszerződés előtti Magyarország 64 vármegyéjéről kapta”. Saját magát „*az egyetlen Kárpát-medencei szervezetnek tekinti, amely nem ismeri el a trianoni határokat.*” A HVIM programja a mozgalom célját a trianoni szerződés revíziójában, s ezzel összefüggésben a területi autonómiák kialakításában jelöli meg. A HVIM alapvetően politikai mozgalom, de önreprezentációjában fontos szerepet játszik a nemzetnevelő és kultúraszervező, illetőleg humanitárius tevékenység. Toroczka László ennek szellemében hívta életre a Nemzeti Gyerektábort, illetve a Magyar Szigetet és a Székely Szigetet – e két utóbbi révén a HVIM egyúttal a nemzeti rockszcéna kiemelt szervezője és

alakítója is. A HVIM bár korábbi alapítású, mint a Jobbik, ma szorosan kötődik hozzá. A 2010-es választásokra készülő párt együttműködési megállapodást kötött a mozgalommal (egyúttal a Magyar Gárdával és a radikális jobboldal két meghatározó alakjával, Toroczkai Lászlóval és Budaházy Györggyel is). A HVIM korábbi elnöke, Zagyva György Gyula 2010 óta a Jobbik parlamenti képviselője.

A Jobbikkal való szoros együttműködés ellenére bizonyos témák és stílusok kisajátítása révén sikeresen kreáltak a maguk számára olyan pozíciót, melynek révén sajátos arculatukat meg tudják őrizni más jobboldali radikális szervezetekhez képest: a HVIM a Trianon-tematikát uralja (míg például a Magyar Gárda és a Nemzeti Őrsereg a „cigánybűnözést”, a Pax Hungarica a Szálasi-féle hungarizmust). Az első Trianon-megemlékezést 2001. június 4-én szervezték, az akkor még elég erős, Budaházy által vezetett Magyar Revíziós Mozgalommal karöltve. Négy évvel később, 2005-ben már jelentős tömeget tudtak ugyanarra az eseményre mozgósítani, ami nyilván összefüggött az akkori társadalmi közhangulattal, amelyben több szélsőjobboldali szervezet megerősödött. Erről saját honlapjukon így írtak: *„Minden idők legnagyobb létszámú Trianon-ellenes fáklyás felvonulását tartotta 2005. június 4-én a HVIM. A sorrendben negyedik felvonuláson 8 ezer főre becsült, az elszakított területeken élő testvéreink érdekében komoly erőt, a sovíniszta megszállók számára pedig figyelmeztetést jelentő tömeg vett részt. A felvonuláshoz ebben az esztendőben a Jobbik Magyarországiért Mozgalom is, mint társszervező csatlakozott, de a megmozdulást további féltucat szervezet támogatta.”* 2006-ban nem Budapesten – mint a korábbi években –, hanem Párizsban tüntettek, amiről honlapjukon ezt a beszámolót tették közzé: *„86 év után először tüntettek a Magyar Királyságot feldaraboló trianoni békediktátum aláírásának helyszínén, a Párizs melletti Versailles-ban található Trianon Palotánál. A sors rendhagyó kegyének köszönhetően ebben az évben Pünkösöd ünnepe egy időbe esett a trianoni diktátum aláírásának napjával. Ennek köszönhetően Európa két pontján egyszerre zajlott valami különleges magyar összejövetel. A történelmi tettet a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom (HVIM) és a Kárpátia zenekar szervezésében és felhívására mintegy 800–1000 nagyrészt a Kárpát-medencében élő magyar fiatal hajtotta végre, de sok Nyugat-Európában és a tengeren túl élő magyar, illetve helybéli francia csatlakozott a felvonuláshoz.”*

2008-ban már több megemlékezés szerveződött, de legnagyobb hatással a HVIM és a Jobbik mozgósított. A népszerűsítésében a Pannon Rádió is fontos szerepet játszott, amely a következőképpen fogalmazott: *„Június negyediké környékén évről évre egyre több megemlékezés, felvonulás, előadás és koncert emlékezteti a magyarságot és a világ népeit e gyászos eseményre.”* A honlapjukon járó-

kat egy térkép segítette az eligazodásban, amelyen feltűntették azokat a településeket, ahol tudomásuk szerint rendezvényt szerveztek. Köztük volt Ajka, Alsózsolca, Arló, Aszód, Balassagyarmat, Balatonfüred, Balatonyörök, Balatonszabadi, Balkány, Bánffyhunyad, Bátonyterenye, Békés, Békéscsaba, Bercel, Berettyóújfalu, Budakalász, Budaörs. (A honlap négy évvel később már nem volt elérhető, ezért a települések teljes névsorát nem lehet rekonstruálni.) A megemlékezések nagy részét a Jobbik helyi alapszervezetei rendezték. A HVIM a központi, budapesti rendezvényt tartotta magáénak, amit 2010-ban a tizenhat nemzeti rockzenekart tömörítő Magyar Nemzeti Rock Egylettel közösen valósított meg.¹⁵

A Jobbik politikai dokumentumaiban Trianon említése nem kap olyan nagy hangsúlyt, mint társadalompolitikai tevékenységében. A 2010-es választási programjukban két kérdésnél említik, egyrészt a kultúrpolitika vonatkozásában, ahol azt az ígéretet fogalmazzák meg, hogy a kozmopolitizmus ellenében ható, „igazi” nemzeti intézményként kívánják a Trianon Múzeumot létrehozni: (A „főváros elkorcsosult kulturális életének gyökeres megváltoztatására” (...) „hogy a nemzetünket ért tragédiát soha és senki ne tudja elfeledtetni velünk, megnyitjuk a Trianon Múzeumot”.¹⁶). Másrészt a „nemzetpolitika” vonatkozásában tesznek róla említést, szándékosan ködösítve, hogy „az újraegyesítés” a határok megváltoztatásával vagy anélkül történne: „A Jobbik legfontosabb feladatának tekinti a huszadik század során igazságtalanul szétszakított magyar nemzet újraegyesítését”, ezért a párt „következetes küzdelmet” ígér „a Kárpát-medencei magyarság kollektív jogaiért, a területi, gazdasági, kulturális önrendelkezés érvényesítéséért”.¹⁷

Más helyeken a Jobbik politikusai pártjukat pont Trianon kérdésében tudják a legélesebben szembeállítani a magyar politikai közélet mainstream szereplőivel. Utóbbiakat kárhoztatják azért, hogy közel húsz év alatt nem tudták megvalósítani, hogy Trianon újratárgyalására sor kerüljön. A „Trianon ledöntéséért” című dokumentumban Szegedi Csanád, a párt akkori alelnöke 12 pontban foglalta össze programjukat Trianon kérdésében: „1. Magyar állampolgárság megadása minden határon túli magyarnak, bárhol is éljen a világban. 2. A székelyföldi területi autonómia törvény általi szavatolása. 3. Területi autonómia a felvidéki magyarságnak. 4. A Délvidéki Társnemzeti Régió létrehozása. 5. Önálló magyar járás Kárpátalján. 6. Önálló magyar egyetem, főiskola Kolozsvárott, Bereg-

¹⁵ http://szentkoronaradio.com/belfold/2010_05_14_iden-nagyszabasu-emlekkoncerttel-egybekotott-trianon-felvonulas-budapesten-video-

¹⁶ <http://www.jobbik.hu/sites/jobbik.hu/down/Jobbik-program2010OGY.pdf>

¹⁷ <http://www.jobbik.hu/sites/jobbik.hu/down/Jobbik-program2010OGY.pdf>

száson, Szabadkán, Pozsonyban. 7. A csángó magyarok anyanyelvének szabad használata. 8. Társadalmi vita a trianoni diktátumról. 9. Június negyedikének nemzeti emléknappá minősítése. 10. Wass Albert személyének rehabilitációja. 11. Magyar családi, kis- és közép vállalkozások munkahelyteremtő programjának kidolgozása szerte a Kárpát-medencében. 12. A Kárpát-medencei sportklubok magyar bajnokságokban való indítása.”¹⁸

Sokkal jelentősebb azonban az a tevékenység, amelyet a megemlékezések és az emlékműállítás tekintetében folytat a Jobbik az elmúlt években. Interjúalanyaink és sajtóforrások szerint, amelyek például a 2012-es évre vonatkozóan 47 megemlékezésről tesznek említést Magyarország-szerte, arra engednek következtetni, hogy a Trianon-kommemoráció hagyományát az ország településeinek jelentős részében sikerrel honosította meg a Jobbik.

A 2012 évi megemlékezések egy internetes hírportál szerint¹⁹:

- Június 1. Kunmadaras, Trianon-émlékmű – Megemlékezés – 17:30
- Június 2. Pápa, Országzászló – Megemlékezés – 14:00
- Június 2. Dunaszerdahely, Városi Szabadidőpark – Megemlékezés – 17:00
- Június 2. Zagyvarékas, Szabadság tér, Trianon – emlékműavatás és megemlékezés – 17:30
- Június 2. Zebegény, Kálvária Domb, Trianon-émlékmű – Megemlékezés – 17:30
- Június 2. Dunakeszi, Nagyllomás, Trianon-émlékmű – Megemlékezés – 18:00
- Június 2. Zebegény, Nemzeti zarándoklat – 10:30
- Június 3. Fegyvernek, Szent Imre tér – Megemlékezés – 10:00
- Június 3. Szentes, Horthy Miklós Népház melletti Trianon-émlékmű – 15:00
- Június 3. Keszthely, Helikon Park – Megemlékezés – 15:00
- Június 3. Várpalota, Thury vár mögötti bajvívó tér – Túrák, emlékséta (előnevezéssel!) – 6:30
- Június 3. Szarvas, Megemlékezés, egész napos programok, koncert – 10:00
- Június 3. Kecel, a városi ligetben a Trianon emlékműnél – Megemlékezés – 10:30
- Június 3. Veszprém, Kossuth utca – Megemlékezés – 14:00
- Június 3. Győr, az Országzászló emlékműnél – Megemlékezés – 16:30
- Június 3. Debrecen, Bem tér - Magyar Fájdalom Szobra - 17:00
- Június 3. Abaújkér, Trianon emlékmű, Megemlékezés és emlékműavatás – 17:00

¹⁸ A Jobbik 12 pontja Trianon ledöntéséért http://vac.jobbik.hu/a_jobbik_12_pontja_trianon_ledonteseert

¹⁹ http://alfahir.hu/trianon_megemlekezesek_orzagszerte-20120603

- Június 3. Pécel, Történelmi Nemzeti Emlékpark, Megemlékezés – 17:00
- Június 4. Budapest, Hősök tere – Gyászkereszt állítása, megemlékezés – Nemzeti Érzelmű Motorosok – 16:32
- Június 4. Budapest, XVII. kerület - Koszorúzás, megemlékezés a Pesti úti Népkertben álló Országzászlónál – 16:30
- Június 4. Dorog, Temető Bécsi úti parkoló – Megemlékezés és felvonulás – 16:30
- Június 4. Budapest, Újpest, Fájdalmas anya szobor – Megemlékezés – 16:15
- Június 4. Eger, Hatvani Kapu tér (színházzal szemben) – Megemlékezés – 16:00
- Június 4. Budapest, Hősök tere – Gyászkereszt állítás, megemlékezés – 16:30
- Június 4. Csongrád, Dózsa György téri park – Megemlékezés – 17:30
- Június 4. Dombóvár, Trianon emlékhely – Megemlékezés – 18:00
- Június 4. Zalaegerszeg, Október 6. tér, Megemlékezés - 18:30
- Június 4. Székesfehérvár, Ferde kereszt, Arany János utca – Megemlékezés – 19:00
- Június 4. Zugló, XIV. kerület Reiner Frigyes tér – Megemlékezés – 16:30
- Június 4. Szeged, Klauzál tér – Megemlékezés – 17:30
- Június 4. Isaszeg, Dózsa György Művelődési Otthon - 18:00
- Június 4. Vásárosnamény, Szent István Szobor – Megemlékezés – 18:00
- Június 4. Szolnok, Tiszai hajósok tere – Megemlékezés – 19:00
- Június 4. Gyöngyös, Mátra Művelődési Központ – Megemlékezés és lakossági fórum Vona Gáborral – 18:00
- Június 4. Tatabánya - Bánhida, Szoborpark – Megemlékezés – 16:30
- Június 4. Tamási, Kossuth tér, I. világháborús hősi emlékmű – Megemlékezés – 17:00
- Június 4. Encs, I-II. világháborús emlékmű – Megemlékezés – 17:00
- Június 4. Jászberény, a Városháza előtt – Megemlékezés – 18:00
- Június 4. Nagykálló, Köztemető – Emlékkereszt avatás és megemlékezés – 18:00
- Június 4. Ócsa, Szabadság tér – Trianon-megemlékezés – Megemlékezés – 19:00
- Június 4. Oroszlány, Szakorvosi rendelőintézet, Megemlékezés – 19:20
- Június 4. Mátraballa, a Csodaszarvas melletti kopjafánál – Megemlékezés – 13:00
- Június 4. Csemő, Trianoni fénylánc – tüzek, máglyák gyújtása az ország minden pontján és az elcsatolt országrészekeken – 21:00
- Június 5. Üllés, Kettős Kereszt – Trianon megemlékezés – Megemlékezés – 17:00.
- Június 6. Budapest XI. kerület, Bartók B. út 96., Megemlékezés és lakossági fórum Szegedi Csanáddal – 18:00
- Június 8. Gönc, Nemzeti Emlékhely – Megemlékezés – 18:00
- Június 15. Budapest III. kerület (Óbuda), Csillaghegy, Petőfi tér, Megemlékezés – 18.00

A megemlékezések helyszíne – ahol már van ilyen – a település Trianon-emlékműve. A Trianon-emlékművek állítása ugyancsak többnyire a Jobbik kezdeményezésére történt, több esetben az egyházak és a kormánypárt helyi vezetőinek támogatásával. 2012-ben két jelentős emlékművet emeltek, az egyiket a főváros XIV. kerületében, a másikat Siklóson. Az előbbi felállítását a Jobbik kerületi képviselője kezdeményezte, aki szerint a zuglói Trianon-emlékmű *„a magyar megmaradás, a magyar jövő kifejezése”, a „nem nyugszunk bele”* szellemiség alapján. Avatóbeszédet Zugló Fidesz-KDNP-s alpolgármestere mondott, kiemelve, hogy a turul *„a magyarság együvé tartozásának jelképe, közös jelkép, amely nem kisajátítható és semmilyen megosztó tartalom nem fűződik hozzá”*. Mint mondta, azt szeretné, ha az emlékműben *„nem a nemzeti sorstragédiát látnánk meg, hanem a nemzeti összetartozásunk jelképévé válna és emlékeztetne arra, hogy az elszakított területeken élők egytől egyig honfitársaink, magyar nemzetünk elválaszthatatlan tagjai”*.²⁰

A két emlékmű egy hosszú sorba illeszkedik – valószínűleg ahhoz hasonló módon, ahogyan a megemlékezések is. Az utóbbi tíz évben állított Trianon-emlékművekről nagyon alapos áttekintést és elemzést adott György Péter, hangsúlyozva az emlékműállítás tömeges jellegét nem csak Trianon, hanem Wass Albert és a székelykapuk kapcsán is.

Trianon-emlékmű Siklóson²¹

Trianon-emlékmű
Budapest XIV. kerületében²²

²⁰ <http://www.origo.hu/utazas/20100603-belfoldi-utazas-trianoni-bekeszerzodes-magyarorszag.html>

²¹ <http://www.siklos.hu/gallery/2012trianon>

²² <http://www.origo.hu/utazas/20100603-belfoldi-utazas-trianoni-bekeszerzodes-magyarorszag.html>

A Trianon-kommemorációk vonatkozásában a magyar kisebbségi közösségekben is tapasztalható változás. Az utóbbi évek szlovákiai és romániai rendezvényeinek programját áttekintve azt láthatjuk, hogy elsősorban a kizárólag magyar lakosságú településeken jelentek meg, és azoknak is csak egy részében lehet nyilvános, utcai rendezvényről beszélni. A szervezők nem a nagy etnikai érdekképviselői szervezetek, hanem a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom helyi szervezetei, illetve az általuk támogatott szervezetek (pl. Erdélyi Magyar Ifjak), a kisebbségi nemzeti radikális szervezetek és pártok (pl. Székely Nemzeti Tanács). Egy néhány évvel korábbi kutatás során Kolozsváron azt találtuk, hogy míg az a trauma, ami a demográfiai többségből kisebbségbe való kerülést, illetve még korábban a városi intézmények vezető pozícióiból való kiszorítást kísérte, jelen van, sőt, fontos része a helyi magyar etnikai identitásnak és emlékezetnek, addig Trianonnak nincs jelentősége. A kommunikatív emlékezetnek sokkal közelebbi és valóságosabb múltbéli referenciái vannak a veszteségre, a szimbolikus pozíciók elvesztésére vagy meggyengülésére vonatkozóan. Az 1996 és 2003 között készült beszélgetések, interjúk során Trianonról csak akkor beszéltek, ha mi, kutatók erőltettük, és akkor is éreztették velünk, hogy „nagyon magyarországi” a kérdésselvetés (Brubaker, Feischmidt, Fox és Grancea 2010).

2012-ben a magyarországi városokban készített fókuszcsoporthoz vizsgálatunkban, amelynek során a 18 és 30 év közötti korosztály nemzetképét, politikai attitűdjét, a radikális opciók iránti vonzalmát és annak motivációit vizsgáltuk, három olyan csoport tagjaival volt alkalmunk beszélni, akik a Trianon-megemlékezések szervezésével foglalkoznak (Feischmidt 2012). A Tom Lantos Intézettel közösen végzett kutatásunk egy másik alprojektjében egyetemi hallgatókkal együttműködve helyi Jobbik-szervezetek és más radikális jobboldali intézmények tevékenységét tekintettük át. Azt tapasztaltuk, hogy egy város lakóinak perspektívájából a Jobbik működésének legérzékenyebb területe a „kulturális programok” mellett a „történelmi megemlékezések és előadások”. Ez például Zalaegerszegen a 2012-es évre vonatkozóan a következő programokat jelentette: Raffay Ernő előadása Trianonról, Árpád-sávós zászlóavatás, Tudás Népe „vándorszínpad”. Utóbbi keretében a következő előadásokkal: *1. Magyaroknak születtem, 2. Wass Albert emlékműsor, 3. Trianoni emlékműsor - Magyarország keresztre feszítésének igaz története, 4. Rendhagyó, hiányt pótló történelemóra Csaba királyfi, Emese ósanyánk és Sarolt fejedelemasszony legendáiról, 5. Szent ősök, égi királyok*²³.

²³ Ez a bekezdés Soós Alexandra szemináriumi munkájára támaszkodik, amit ezúton is köszönünk.

Egy dunaújvárosi interjúalanyunk, aki nagyon tevékeny a Jobbik által fémjelzett közösségi élet szervezésében, arról beszélt, hogy számára a Trianon-megemlékezések a közösségi cselekvés megvalósulásai és egyben a nemzeti identitás publikus megvallásának alkalmai. Ebből a perspektívából nem is érti, hogy őt és mindazokat, akik hozzá hasonlóan csatlakoznak a Jobbik közösségi munkájához, miért veszi körül gyanakvás vagy egyenesen megvetés: *„Igen, sokan nem is tudnak róla. Én folyamatosan ilyen rendezvényeket szervezek egyébként, Trianon-megemlékezés, kettős kereszt, rovásírás, satöbbi, és nagyon, nagyon sok olyan ember van, aki a munkahelye miatt nem meri ezeket a dolgokat vállalni, nem mer eljönni ilyen rendezvényre például. Tudja azt, hogy ez mind jó és mind szép, és nem mer eljönni, mert holnap akkor nem kell mennem dolgozni, mert az önkormányzatnál dolgozom, az iskolában dolgozom, állami intézményekben satöbbi. Én azt mondom, hogy igenis erősíteni kell azt, hogy magyarságtudat, és legyünk arra büszkék, hogy magyarok vagyunk.”*

Azt, hogy ezeknek a rendezvényeknek a szervezésében, illetve általában a fiatalok közösségi ügyekért történő mobilizációjában milyen jelentős a Jobbik szerepe, azt azok a fiatalok is így látják, akik maguk nem tagjai sem a Jobbiknak, sem más, hozzá közel álló szervezetnek: *„Meg lehet nézni, hogy a Jobbik valamit itt elindított, itt, Magyarországon. Mert addig nem lehetett látni Árpád-házi sávós zászlót és nagy-magyarországos pólót, nem beszélünk Trianonról, és ők azért valamilyen nemzeti identitást beindítottak itt, Magyarországon. Ugyanúgy, ahogy néztük a koncerteket, zenéket, a nemzeti zenét, hagyományőrző programokat, ételeket és hasonlókat.”*

Mint arra sok elemző rámutatott, a politika domináns diskurzusa Trianonnal kapcsolatban 2010 előtt az (el)hallgatás volt. Az államszocializmus utolsó éveiben elkezdődött felszabadulás légkörében kötöttett egy konszenzus arról, melyet lényegében a következő két évtized során fenntartottak, hogy a Trianon-téma a történészek dolga, esetleg magánügy, a vele kapcsolatos érzelmi megnyilvánulások maximum a szépirodalomban megengedettek, de semmiképpen sem a politikában. Még azok sem gondolták, hogy a politikai megemlékezések részévé kell tenni, akik a Trianon következményének tekintett kisebbségi magyar ügyet politikájuk fókuszába állították. A rendszerváltás utáni konzervatív kormányok úgy hirdették meg a 15 millió magyar felőli gondoskodás, majd a magyar államnak a szomszédos országokban élő magyarokkal kapcsolatos közjogi viszonyát helyreállító „nemzetpolitikáját”, hogy nem nyúltak a területi integritás emlékeztetőjeként működő Trianon-jelképhez.

Ezt a politikai konszenzust sértette meg a politikusok egy újabb nemzedéke (a Jobbik-generáció), amely éppen azért tesz szert népszerűsége és társadalmi

legitimitásra, hogy a konszenzusokat vagy tabukat felborítja. Így lesz Trianon a politikai rend felforgatására irányuló politikai cselekvés jelképévé, ám a következő lépésben már állami ünneppé válik, vagyis az állam szimbolikus politizálásának részévé. Az utóbbi elmozdulás azt sugallja, hogy vannak olyan üzenetek, gondolatok, amelyek Magyarországon a radikális és a mainstream jobboldali színtér között mozognak. A Trianon-kultusz politikai karrierje pontosan azt mutatja, hogy nincsen éles határ a radikális és a polgári jobboldal szimbolikus politikája között. Mi több, a radikálisok vezetnek be új témákat, a konzervatív kormányzati közbeszéd pedig követi azokat. Trianon legalábbis ilyennek látszik. Azt is láttuk ugyanakkor, hogy a szimbolikus politika Trianon-kepe jelentős társadalmi mozgósító erővel bír.

„Nagy-Magyarország”: dicsőség vagy anómia

Ebben a fejezetben a Trianon-jelkép társadalmi birtokbavételére és jelentéseire vonatkozó kérdést igyekszem megválaszolni, mégpedig a trianoni gondolat-körhöz szorosan kapcsolódó nagy-magyarországos autómaticákra, azok társadalmi használatára, beágyazódására és a használat során keletkező társadalmi vitákra vonatkozóan. Továbbá helyenként utalni fogok annak a fiatalokra irányuló fókuszcsoporthoz, amelyek vizsgáltnak a témába vágó eredményeire, amelyeket részletesen a *Kulturális vagy politikai fordulat* című fejezetben elemzem.

A Nagy-Magyarországot ábrázoló matricákról folyó 2009-es online vitában elhangzott leggyakoribb érv a határon túli magyarokkal való szolidaritás, amely ezzel együtt nem számol a környező országok többségi lakosságát sértő, sok esetben közvetetten az ottani magyar közösség tagjait is károsan érintő hatásaival. Mások egy elnyomottnak gondolt múltszemlélet tárgyiasulását látják benne, a matrica kiragasztását pedig olyan emancipatorikus gesztusnak gondolják, amellyel az egyszerű emberek is hozzá tudnak járulni e „történelmi igazság” kimondásához: *„E matrica a régi-teljes Magyarországot ábrázolja. Ha az igaz történelmet tanítanák, végre mindenki tudhatná, milyen úton jutottak hozzá édes hazánk egyes részeihez szomszédaink. Mo.ezeréves történelme során királyaink mindig is a teljes országot =Kárpátmedencét tekintették az egész országnak (ez volt felajánlva Nagyboldogasszonynak, Magyarország Patrónájának). Ha valaki ezt a matricát használja, csak a történelmi igazságot jeleníti meg.”*²⁴

²⁴ <http://www.komment.hu/tartalom/20081008-velemenynagy magyarorszag-autos-matricak.html?cmd=gettid&status=ok>

A két érvelés, az etnikai és a történeti sokszor összekapcsolódik egymással, a megszólaló saját magát származása révén az elcsatolt területekkel azonosítja, a megszólalás jogát pedig ebből a származásból eredezteti. A megszólalás tárgya pedig az az emlékezetpolitikai gyakorlat, amely az egykori birodalmi tudatot igyekszik a mai nemzettudattal összekapcsolni: *„Őn annak-az ön szavaival élve, „letűnt birodalomnak” az emlékét kérdőjelezi meg, melyért évszázadokon át hullatták őseink-igen, az ön ősei is- a vérüket. Őn azt írja, hogy sok mindent látott, sok mindent élt. Én olyan családból származom, melynek anyai ága e ’letűnt birodalom’ Felvidéki részéről származik, apai ága pedig Székelyföldről. Én emlékezni akarok e „letűnt birodalomra”, és fogok is, ha kell, autómaticákkal. Kívánok önnek még sok, ehhez hasonlóan jól sikerült cikket! Tisztelettel: Egy, a letűnt birodalomra emlékezők közül.”*

Az ellenérvek közül a legerősebb – bár nem annyira jellemző vagy gyakori – az, amely a legitimitáció forrásul szolgáló kisebbségi magyar pozícióból szól, és a matricát az általa kifejezett revizionista gondolat miatt egyenesen károsnak ítéli meg a magyarok és a környező országok államalkotó többségének viszonyára nézve: *„A Nagy-Magyarország matricát pedig felesleges provokációnak tartom. Amivel egyedül azoknak ártanak, akik a határon túl laknak. Tehát nekem is.”* A történeti nosztalgia elutasítása még két további diszkurzív stratégiára építhet: az egyik a kontextus kitágítása, amelyben láthatóvá válnak olyan távlatok, amelyekből nézve egy nem páratlan történelmi eseményről van szó, amihez hasonlókat mások is feldolgoztak már. A másik stratégia az emocionális viszonyulás felváltása egy racionális megközelítéssel, amely annak belátására inti az embert, hogy inkább el kell fogadni azt, amin nem tud változtatni: *„Meg kellene értenünk végre, egy ország boldogulása nem méret és hatalom kérdése (lásd: Ausztria, Dánia, stb.) Mások is veszítettek el országterületeket, gyakran a törzsnemzethez tartozó lakossággal együtt, aztán utóbb megbékültek (pl. hol emlegetik a dánok Malmót?). Én is érzékeny vagyok a múlt kérdéseire (rosszul esik, hogy Pozsonyban vagy Kassán lassanként csak anyaországi turistáktól hallani magyar szót), de amit megváltoztatni nem vagyunk képesek, azt el kell tudnunk fogadni. Aki Nagy-Mo. matricát hord, igenis naiv illúziókat táplál területi revízió ügyben. El kell szakadnunk egyszer a múlt büvöletétől, és egyenrangúnak kell elfogadni a szomszédos népeket.”*

A hozzászólók egy része azt érzékeli, hogy a matrica nem csak a nemzeti közösség utáni vágyat fejezi ki, illetve az összetartozás számára teremt új, hétköznapi jelképet, hanem azt az aspirációt is, hogy különbséget tegyen „igazi” és „nem igazi” magyarok között. Vagyis olyan szimbólum, amire a kizárásra épülő nemzettudatnak volt szüksége. Így látja legalábbis valaki, aki úgy gondolja, a matrica elutasítása őt is a „nem igazi magyar” vagy egyenesen az „ellenség” kategóriába kényszeríti: *„Kedves Balázs, ha a te autódon látnék egy történelmi Mo*

matricát, akkor még egyet is értenék veled, de sajna nem te, és nem is én fogom kimatricázni az autót, nekünk nincs rá szükségünk, enélkül is tudjuk, kik vagyunk, hol a helyünk. de a matricázók sajna 'mélymagyarok', akik azt hiszik, magyarabbak, mint te v én, sőt, ők magyarok, én meg komcsi, zsidó, cigány (megfelelő aláhúzendó). Történelmi Mo matrica = jobbszél. Ez a mai magyar valóság. Amit te írtál, vágyálom csupán, te is csak szeretnéd, ha így lenne."

A kritika azonban ugyanúgy össze tud kapcsolódni azok megbélyegzésével, akik magukat Nagy-Magyarországgal jelölik, mint fordítva. A szomszéd országok állampolgárai által sérelmezhető jelkép egy tágabb kritikai diskurzusban általában a legszélsőségesebb – „náci” – eszmék jelképévé válik: „A nagy-magyarország-matrica a butaság és/vagy rosszindulat jelképe. Ilyképpen egyenértékű azzal, mintha valaki egy horogkeresztet ragasztana az autójára. Az sem normális, ha valaki reklámozza saját tudatlanságát, vagy rosszindulatát, de ezzel -magukon kívül- az országot is lejáratják! Hogy miért? Képzeljük csak el, ha minden (abnormális) ország azt tenné, hogy valahol felütik a történelem atlaszt, és amikor épp legnagyobb volt a területük, azt úgy állítanák be, mintha azokon a területeken mindenhol az ő nemzetiségükhöz tartozók élnének, és hozzájuk tartozna... Nagyon szomorú, h némely magyarok ennyire korlátoltak. A múlt, a történelem soha senkit nem jogosít fel semmire. Így még arra sem, hogy sértegessen a szomszédjában élő olyan embereket, akiket nem is ismer. Aki azt mondja, hogy nálam magyarabb, az hazudik, mert olyan nincs. DE engem sértenek a nagymagyarország-matricák! Azzal, hogy sértegetik a környező országunkban élőket, és ezzel én sehogy sem tudok azonosulni."

Az itt elemzett népszerű jelkép tehát, amely ugyanakkor hétköznapi vagy banális nemzeti szimbólumként is értelmezhető, az autókra ragasztható, Nagy-Magyarországot ábrázoló matrica. Az azzal kapcsolatos vélekedéseket, amelyek bizonyos trendeket jól mutatnak az emlékezés és a nemzeti azonosság hétköznapi rítusai között, a Komment.hu vitájában történt megszólalások alapján vizsgáltuk. A vitát az Origo hírportálon még 2010-ben váltotta ki Ablonczy Balázs, történész, aki a maga álláspontját már a címmel kifejezte „Történelmi Magyarország: az emlékezés matricája”, majd bővebben így fejtette ki: „A kulcsfogalom, amit - a református liturgia szép kifejezésével élve - az itt megjelentek szívébe helyeznek, az emlékezésé. Tagadhatatlan, hogy a matrica által bemutatott ország-részek valaha Magyarország részei voltak, így vagy úgy, később vagy korábban. Ezeknek a területeknek az elvesztése - rajtuk nem elhanyagolható nagyságú magyar lakossággal - olyan történelmi esemény volt, amely sokakat ma is szomorú nosztalgiával tölt el. (Ahol meg nincs már magyar közösség, mint Fiume és a Tátra, az praktikus okokból fáj.) A hajdanvolt nagyság ígérete egyszerre mákony, lázadás a konformitás ellen és vizuális jel arra vonatkozóan, hogy kiragasztója néha gondol ezekkel a prob-

lémákkal. Jól, rosszul, helyesen vagy helytelenül: az mindegy. A jelet önszántából ragasztja ki, saját tulajdonára és legfőnnebb azt kockáztatja, hogy útban a Tátra felé esetleg betörik a szélvédőjét (életből vett példa); a folyamat minden pillanatában saját felelősségére jár el. (És itt most abba sem megyek bele, hogy milyen végtelenül ellen-szenves tud lenni az anyaországi magyar odaát, nagyotmondásaival, tudatlanságával és fennhéjázásával.) A matrica kiragasztója nem tesz mást, mint emlékeztet erre a letűnt birodalomra. Visszatér-e az ettől? Fenyegtet-e a matrica bárkit? Nos: nem. Rossz érzést kelthet? Oh, igen. Gyermetegnek tűnik? Néha bizonyosan. De egyfajta társadalmi emlékezet része. Úgy viszonyul a hivataloshoz, mint a graffiti a hivatalos képzőművészethez. Ám ellentétben az előbbivel, mindig saját tulajdont díszít és ráadásul még el is távolítható. Eltávolítható 'Szeretlek, Ica'-tetoválás, ezúttal autón."

Ablonczy Balázs is úgy látja, amiként e cikk, és a szerző egy másik munkájában is amellet érvel, hogy ez a történeti nosztalgia nem önmagában való, hanem egy hétköznapi identitásmunka (vagy népszerű identitáspolitikai) része, amely elsősorban a büszkeség tárgyát igyekszik előállítani, olyan szimbólumot teremt, amely önbecsülést ad, felértékeli az azzal azonosulókat: „Ők csak a kötelességeiket próbálják demonstrálni egy hitük szerint dezintegrálódó társadalomban. Jelet hagynak és közösségre vágnak. Kiragasztásukat nem lehet megtiltani, nem is volna tanácsos: ezek a papírdarabok a társadalmi anómia emlékeztetői, veszély nem tapad hozzájuk, érzelem annál több."

Összegzés

Tanulmányunkban egy előttünk járó kutatónak abból a megállapításából indultunk ki, amely a kulturális és emlékezetpolitikai repertoár jelentőségére hívta fel a figyelmet a társadalmi válságok idején. Míg Hofer Tamás 1989 vonatkozásában az 1848-as forradalom, mi Trianon emlékezetének a 2000-es években történő rehabilitációja kapcsán állapítottuk meg a történeti jelképek és diskurzusok jelentőségét a szimbolikus mező átrendezése szempontjából. Hofer Tamás 1992-es elemzésében már utal arra a bourdieu-i megközelítésre, amely a szimbolikus politika társadalmi beágyazottságát és működését magyarázza (Hofer 1992: 42). A „szimbolikus erőviszonyok alávetettjei”, a „gyakorlatban létező, virtuális, ismeretlen, letagadott” csoportok a manifesztáció révén válhatnak mintegy reálissá, „láthatóvá más csoportok és saját maguk számára”, „igazolva ezzel (...) csoportként való létüket, követelve az intézményesülést” (Bourdieu 1985: 14).

Vizsgálatunk azt mutatja, hogy az a küzdelem, amelyet Hofer Tamás szerint a rendszerváltó elit folytatott a rituális nyilvánosságért, az emlékezet és a nem-

zeti szimbólumok újbóli birtokbavételéért (Hofer 1992: 35), nem volt egyedi és nem is ért véget. A revízió jelképeinek nagy erejű visszatérése a szimbolikus térbe azt sejteti, hogy a társadalmi válságok esetén a magyar társadalom a történeti jelképek felé tájékozódik. Továbbá amikor egy új generáció a saját helyét meg akarja teremteni a magyar közéletben, ugyancsak történeti jelképekért nyúl.

Az az emlékezetpolitika és a történelmi jelképek megújult birtokbavételéért folytatott szimbolikus küzdelem, amit a fentiekben elemeztünk, először a szélsőjobboldali társadalmi és politikai szervezeteknél volt beazonosítható. A Trianon-diskurzus genealógiáját elemezve azonban rámutattunk, hogy két irányban is fontos elmozdulás történt az elmúlt évtizedben. Egyrészt az állami emlékezet- és nemzetpolitika vette használatba a szélsőjobboldali szervezetek által rehabilitált Trianon-jelképet. Másrészt a társadalom domesztikálta, magáévá tette egy olyan revíziós igény kifejezésére és megvalósítására, amely a történeti szimbólumokon keresztül helyreállítja a dicsőségre, büszkeségre, sőt, a kulturális fölényre épülő nemzeti önképet. Ennek következtében nemcsak a korábbi hallgatást, tabusítást írta felül, hanem azt a dichotómiát is, amit a Trianon-diskurzusra vonatkozóan több korábbi kutató jellemzőnek gondolt.

Vásárhelyi Mária Trianon kérdésében egy dichotóm diszkurzív rendről írt, amit egyik oldalról a „napirenden tartás”, másiktól „az agyonhallgatás” határol, amelyek közül az első alapvetően a Horthy-korszakot, a második a Kádár-korszakot jellemezte. Az 1989-es politikai rendszerváltástól kezdődően azonban állítása szerint ezek nem egymást váltogatva, hanem egyszerre vannak jelen a közbeszédben (Vásárhelyi 2007). A politikai pártok Trianon-diskurzusait elemző Romsics Gergely ugyancsak egy dichotóm diszkurzív rendet térképezett fel. Romsics az 1990 és 2002 közötti parlamenti beszédek vizsgálata alapján megállapította, hogy *„világosan elválnak a történeti sérelmet népi és/vagy történeti szempontból előtérbe helyező jobbközép retorika, és a Trianont elsősorban – káros – társadalmi hatásai alapján megragadó baloldali beszédmód”* (Romsics 2006: 50).

Mi a Trianon-témában folyó közbeszédben négy diszkurzív stratégiát vélünk felfedezni, melyek közül azonban csak az első kettőről szolt ez a tanulmány. Van egy erősen emocionális, az érzelmek közül pedig elsősorban a gyász rekonstruáló diskurzus, amelyben a múlt képét a sérelmek uralják; a gyász jelenbeli aktualitását pedig a határon túli magyarok helyzete, pontosabban annak olyan olvasata adja, amely a magyarok elnyomott politikai és demográfiai helyzetére helyezi a hangsúlyt. Ennek okán kapcsolható egymáshoz az emlékezés és az etnikai alapú, a nemzetállami rendet felülíró nemzetpolitika. Van egy második diszkurzív stratégia, amelynek révén Trianonról a magyarság Trianon előtti „nemzeti állapotára” helyeződik át a hangsúly, amit a természe-

tesnek tekintett egység határozott meg. A Trianon-jelkép jelentőségét itt az adja, hogy egy átfogóbb jelentésű szimbolikus inverzióra lehet felhasználni. Ez a jelenről a múltra irányítja a figyelmet, ahol a mai dicstelenséggel szemben a „nemzet fényét” és a „dicsőséget” lehet felmutatni. Ennek kifejeződése Nagy-Magyarország kultusza, ami a legkülönbözőbb szimbolikus és konzumformákban jelenik meg. A harmadik a történeti jelképhez közömbösen viszonyuló, az emocionális megközelítésekkel szemben érzéketlen diskurzus, amely a figyelmet a múlt helyett a kérdés rehabilitációjával együtt járó mai politikai veszélyekre irányítja. Van egy negyedik diszkurzív pozíció is, amely viszont néhány szakember perspektíváján soha nem tudott túlnőni, nem tudott a Trianonról szóló diszkurzív mező valóságos alternatívájává válni. Ez pedig a hierarchikus, nemzetállami és birodalmi logikát leleplező, annak politikai és morális kudarcával szembenéző, azt meghaladni szándékozó kritikai perspektíva. Az utóbbi kettőről nem beszéltünk ebben a tanulmányban, mert populáris emlékezésnek, és kultusz teremtésnek nem tárgyai.

A Trianonról szóló közbeszédet ez a négy diszkurzív stratégia határozza meg, de a megszólalók egyike sem feleltethető meg egyértelműen a négy diszkurzustípus valamelyikével. Igen jelentős például az a tendencia, amely két típus kölcsönhatásaként írható le, ilyen az első és a második, a gyász és a fölény közötti elmozdulás, ahol a történeti nosztalgia teremt meg azt az alaphangot, amely egy új uralmi beszédmód megalkotását és legitimálását szolgálja. Tíz évvel ezelőtt Trianon egy nacionalista ellenkultúra, illetve ellendiskurzus részeként került be a közbeszédbe. Az első Trianon-megemlékezések szervezői szélsőjobboldali, részben revizionista mozgalmak voltak. Ma, miként a fentebb leírt állami kommemorációs gyakorlattal bemutatni igyekeztünk, távolról sem ez a helyzet: Trianon bizonyos értelemben az állami emlékezetpolitika részévé vált, míg bizonyos vonatkozásai továbbra is a nacionalista ellenkultúra részei maradtak. Bármelyikre tekintünk azonban e kettő közül, az bizonyos, hogy a Trianon-szimbólum vízvázasztóként működik a politikai nemzet és a kulturális nemzetet víziói között. A magyar újnacionalizmus megértése szempontjából fontos látnunk, hogy Trianon a magyar újnacionalizmus mitikus motorjaként vagy mitomotorjaként működik, amelyik a történeti és etnikai alapú nemzetépítést támogatja. Másik fontos jellemzője hihetetlen népszerűsége, aminek kapcsán nem tehetünk mást, mint megismételjük néhány évvel ezelőtt az Erdély-mítosz kapcsán tett megállapításunkat (Feischmidt 2007), miszerint nem volna ez az erős hatás és gyors terjedés, ha a Trianon- és Nagy-Magyarország-kultusz nem találkozna valamiféle alulról, a társadalomból jövő igénnyel. A politikai hagyományok kitalálása ott

és akkor tudott hatékony lenni, amikor az elit kezdeményezése találkozott a társadalmi igénnyel: *„a tudatos invenció sikere arányban állt azzal, hogy mennyire sikerült olyan hullámhosszon sugározni, amire a közvélemény már rá volt hangolva”* – írja Hobsbawm (1987: 128). A Trianon-kultusz és az azt a szubkultúrák és a főáram felől egyaránt építő emlékezetpolitikák a kollektív önbecsülésre és büszkeségre való igényre válaszolnak azzal, hogy a trauma felidézése révén legitimé teszik a traumatikus fordulat előtti nagyságot, a fölényt és a vele való mai azonosulást.